

COMMISSION SPÉCIALE
CHARGÉE D'EXAMINER L'ÉTAT
INDÉPENDANT DU CONGO (1885-
1908) ET LE PASSÉ COLONIAL DE
LA BELGIQUE AU CONGO (1908-
1960), AU RWANDA ET AU
BURUNDI (1919-1962), SES
CONSÉQUENCES ET LES SUITES
QU'IL CONVIENT D'Y RÉSERVER

du

LUNDI 29 NOVEMBRE 2021

Après-midi

BIJZONDERE COMMISSIE
BELAST MET HET ONDERZOEK
OVER CONGO-VRIJSTAAT (1885-
1908) EN HET BELGISCH
KOLONIAAL VERLEDEN IN
CONGO (1908-1960), RWANDA EN
BURUNDI (1919-1962), DE IMPACT
HIERVAN EN DE GEVOLGEN DIE
HIERAAN DIENEN GEGEVEN TE
WORDEN

van

MAANDAG 29 NOVEMBER 2021

Namiddag

De openbare commissievergadering wordt geopend om 14.21 uur en voorgezeten door de heer Wouter De Vriendt.

La réunion publique de commission est ouverte à 14 h 21 et présidée par M. Wouter De Vriendt.

Hoorzitting diaspora – Inleidende uiteenzetting door mevrouw An Michels, Team Leader Psychosocial Support Unit, Victims and Witnesses Section, Internationaal Strafhof.

Audition diaspora – Exposé introductif par Mme An Michels, Team Leader Psychosocial Support Unit, Victims and Witnesses Section, Cour pénale internationale.

An Michels: Mijnheer de voorzitter, bedankt om mij vandaag de kans te geven bij te dragen aan het werk van uw commissie.

Laat me beginnen met iets meer over mezelf te vertellen. Ik ben klinisch psycholoog, ook opgeleid als psychotherapeut, en werk op dit moment voor het Internationaal Strafhof in Den Haag. Voordien heb ik gewerkt voor de Special Court for Sierra Leone en heb ik voor Artsen Zonder Grenzen vooral veel in Rwanda, Burundi, Indonesië en andere plekken in de wereld gewerkt. Doorheen mijn carrière heb ik me gespecialiseerd in trauma in postconflictgebieden. De laatste jaren heb ik me vooral toegelegd op het specifieke aspect van slachtoffers die komen getuigen in internationale tribunalen of andere zogenaamde *transitional justice mechanisms*.

De voorzitter heeft gevraagd om aanbevelingen te

doen aan de commissie en overwegingen mee te geven rond het organiseren van hoorzittingen met slachtoffers.

Om dat te doen, geef ik graag wat theorie mee over de achtergrond van wat wij een trauma-geïnformeerde aanpak en een slachtoffergerichte aanpak noemen. Dat zijn immers twee belangrijke basiselementen die toelaten om beter te begrijpen waarom bepaalde aanbevelingen gebeuren. Ter informatie, mijn verhaal is gebaseerd op de kennis die ik gedurende de afgelopen jaren heb opgebouwd over slachtoffers in postconflictgebieden. Mijn aanbevelingen zijn algemeen en dus niet specifiek op Congo gericht, het is aan de commissie om ze later op deze context toe te passen.

Wat ook belangrijk is om te weten, is dat er voor het gegeven dat slachtoffers kwamen getuigen, bijvoorbeeld toen de ad-hoctribunalen hun werk begonnen midden jaren '90, heel weinig aandacht was. Aanvankelijk was de aandacht puur op de beschuldigde gericht. Slachtoffers en getuigen waren een soort bijzaak. Dat heeft natuurlijk geleid tot toestanden waarbij er wel degelijk revictimisatie was. Langzaam is dan het besef gegroeid dat er meer aandacht voor moest komen. Zo is het inzicht gegroeid dat als er in de processen aandacht is voor getuigen en slachtoffers, de processen ook beter verlopen. De impact is dan ook groter, omdat de slachtoffers zich meer erkend voelen.

Dat is zo'n beetje de achtergrond. De grote doorbraak is er eigenlijk gekomen met het Statuut

van Rome, waardoor de zorg voor slachtoffers en getuigen een heel belangrijke plek gekregen heeft. Dat heeft voor ons, psychologen, het werk veel gemakkelijker gemaakt, omdat het juridisch kader daardoor veel duidelijker werd.

Wat ik ook nog wil meegeven, is dat wanneer ik over slachtoffers spreek, dat psychologisch een heel beladen begrip is. Maar ik wil duiden dat als ik in deze presentatie over slachtoffers spreek, spreek ik over slachtoffers zoals de juridische definitie ze voorstelt. Zoals ook in het rapport staat: diegenen wier rechten geschonden zijn. Dat zegt helemaal niets over de weerbaarheid of de kwetsbaarheid van een persoon. Ik meen dat dit belangrijk is om mee te geven.

Ook wanneer wij over trauma's spreken, ontstaat nogal rap de indruk dat er een soort pathologie naar voren komt. Het is belangrijk ons daarop te richten, maar dat is zeker niet het belangrijkste wanneer wij over slachtoffers spreken. Slachtoffers zijn veel meer dan hun eventuele trauma's. Dat wil toch even meegeven.

Op de volgende slide wil ik duiden wat een traumageïnformeerde benadering is. De kennis over trauma's heeft heel veel bijgedragen aan onze kennis over hoe wij het beste met slachtoffers omgaan, zeker in formele processen als een hoorzitting of een rechtszaak.

Daarvoor wil ik even teruggaan naar de kern-elementen van trauma. Ik veronderstel dat die door de meesten wel bekend zijn.

Psychologen definiëren een trauma als iets wat veroorzaakt is door de blootstelling aan een gebeurtenis of een reeks gebeurtenissen die aan drie eigenschappen voldoet. Ten eerste, door de persoon zelf worden die gebeurtenissen als zeer ernstig bedreigend ervaren, waarbij de persoon het gevoel heeft dood te gaan, zwaar gekwetst te worden of dat hem iets heel erg zal overkomen. Ten tweede, tegelijk gaan die gebeurtenissen gepaard met een enorm gevoel van angst en onmacht bij die persoon. Ten derde, die gebeurtenissen veroorzaken een ernstige stressreactie, een fysiologische reactie van het lichaam met ernstige stress. Als aan die drie voorwaarden voldaan is, dan is er sprake van een traumatische gebeurtenis. Bij trauma gaat het over directe blootstelling aan een gebeurtenis, maar bijvoorbeeld een naaste verliezen of het verhaal aanhoren van een kind of partner die een dergelijke gebeurtenis heeft meegemaakt, kan ook traumatisch zijn. Daarnaast kunnen mensen in sommige beroepssituaties, door de frequente blootstelling aan bijvoorbeeld traumatiserende foto's en beelden, ook symptomen van een trauma

krijgen.

Een tweede element dat bij trauma van belang is, is de langdurige impact op iemands functioneren. Langdurig kan een heel mensenleven betekenen, of soms nog langer. Daar kom ik nog op terug. Impact betekent fysiek, sociaal, emotioneel en spiritueel. Een zwaar trauma heeft een impact op alle aspecten van iemands functioneren.

De typische symptomen die daarmee gepaard gaan, zijn herbeleving, het niet kunnen controleren van herinneringen, herinneringen die terugkomen, nachtmerries, soorten vermijdingsgedrag, *hyperarousal*, dus een continu gevoel van spanning alsof er gevaar dreigt. Ook spreken we vaak over *trying to forget* en *being forced to remember*, wat betekent dat mensen permanent met die herinneringen leven, wat dan ook leidt tot angst, depressie en aanverwanten.

Van belang is ook de impact op betekenisgeving, toekomstvisie, *sense of agency* en ook relationeel. Dat voeg ik toe, omdat trauma in de westerse wereld vaak synoniem staat voor PTSD, wat uiteraard een mogelijke diagnose is, maar trauma gaat veel verder dan de symptomen die daaronder beschreven staan. Zeker in post-conflictgebieden, waarop ik nog terugkom, valt de sociale impact van trauma niet te onderschatten.

Trauma na massamisdaden en systemisch geweld, zoals dat ook in het rapport wordt beschreven, is wel degelijk trauma van een andere orde. Het gaat over langdurig trauma met een herhaling van zware traumatische gebeurtenissen. De psychologen noemen dit extreem of complex trauma, doordat er een aaneenschakeling is van een hele reeks gebeurtenissen. Het wordt vaak beschreven als een soort geweld dat niet in woorden te vatten is, *the unspeakable*, van zo'n gewelddadigheid en zwaarte dat er geen woorden op te plakken zijn. De impact gaat daarbij veel verder dan de individuele symptomen.

Wat mij altijd opvalt, bijvoorbeeld als ik met slachtoffers spreek, is dat mensen die bijvoorbeeld een collectief trauma hebben meegemaakt, zoals een aanval op hun dorp of gemeenschap, heel sterk de impact op de sociale dimensie ervan benadrukken, veel meer dan de individuele symptomen. Mensen praten niet snel over hun nachtmerries, over wat zij individueel voelen, maar meer over het schuldgevoel en schaamtegevoel, het gevoel niet in staat te zijn geweest hun familie te beschermen, de schaamte voor misdaden die gepleegd zijn in het bijzijn van familieleden. Die sociale dimensie wordt heel belangrijk. Dat leidt tot een collectief trauma.

De kans is ook groot dat een collectief trauma van een hele gemeenschap transgeneratieel wordt overgedragen. Dat stopt dus niet bij het einde van een mensenleven maar gaat over op de volgende generatie. De mechanismen waardoor dat voortgaat zijn enerzijds epigenetisch. Tijdens de zwangerschap verhoogt het risico dat bepaalde dingen misgaan dan al. Ouders die zwaar trauma hebben meegemaakt zijn echter ook vaak minder in staat om hun kinderen te beschermen, minder in staat om emotionele verbinding te maken. Ze hebben vaak een soort verdoving. Zij kunnen niet genoeg een veilige omgeving bieden voor kinderen. Daar is veel meer over te zeggen, maar voor deze briefing houd ik het hier bij.

Ook belangrijk bij zo'n collectief en inter-generatieel trauma, is dat het ingebed geraakt in de verhalen die mensen over zichzelf vertellen, over hun afkomst, vanwaar ze komen, hoe zij de wereld en zichzelf zien. Dat bepaalt ook heel sterk hun toekomst, in die zin dat het eigenlijk hun toekomst beperkt en het geloof in wat voor hen mogelijk is. Dat verhoogt ook de kwetsbaarheid voor een nieuw trauma, wat in de context ook belangrijk is, zeker als men later nog met onder andere discriminatie geconfronteerd wordt.

Hieraan moet worden toegevoegd dat als er geen brede maatschappelijke interventie is – *transitional justice* is er daarvan één, niet de enige – dat trauma blijft voortduren. Het is geen trauma dat men kan oplossen door individueel met mensen te werken. Daarvoor is veel meer nodig.

Een ander aspect van trauma, dat ik ook graag wil benadrukken, is van een heel andere orde. Het gaat over de impact van trauma op informatie-verwerking. Dat is ook relevant als wij praten over de manier waarop slachtoffers hun verhaal doen in bijvoorbeeld de rechtbank of een hoorzitting. Ik wil daarbij benadrukken dat de traumatische ervaring steeds gepaard gaat met een acute stressreactie, dus eigenlijk een soort schok.

Die stressreactie geeft een fysiologische reactie in het lichaam. U hebt zeker reeds gehoord van *fight or freeze*. Het is een soort reflex van het lichaam om te reageren op gevaar. Dat is een zeer sterke reflex, die onder meer leidt tot de vernauwing van aandacht en die eigenlijk een cascade van reflexen in gang zet. Door die fysiologische reactie is de informatieverwerking op dat moment gestoord. De manier waarop mensen informatie opnemen, registreren, opslaan en later kunnen ophalen, is dan verstoord. Dat is natuurlijk belangrijk om in het achterhoofd te houden als wij mensen vragen om over traumatische ervaringen te praten.

Het is goed om even stil te staan bij de vergelijking

tussen normale ervaring en traumatische ervaring.

Bij een normale ervaring gebeurt de registratie op een heel natuurlijke manier. Via zintuiglijke perceptie, wat men hoort en ziet, komt de informatie binnen en die wordt nagenoeg direct gekoppeld aan bestaande concepten, bestaande kennis, waardoor de wereld verklaarbaar wordt. Er worden woorden op geplakt en ze krijgt direct betekenis. Op die manier is het achteraf ophalen van herinneringen met betrekking tot een gebeurtenis vrij eenvoudig, omdat men kan teruggrijpen naar bestaande schema's en concepten.

Bij een traumatische ervaring gebeurt dat heel anders. Daarbij is de opgeslagen informatie een exacte kopie van de zintuiglijke informatie die binnenkomt. Mensen zien dingen of horen geluiden, ervaren – zij zien flitsen van wat er gebeurt – en dat wordt opgeslagen. Mensen beschrijven hun herinneringen alsof het een film is. Die herinneringen blijven onverwerkt en blijven als zintuiglijke momenten in het geheugen hangen. Daarbij komt nog dat er bij een trauma geen uitdoving van de angstreactie is. Als mensen daaraan denken, zullen zij die flitsen zien of geluiden horen. Daarom spreken wij ook vaak van flashbacks. Zij worden meegezogen alsof zij zich weer in die situatie bevinden. Dat veroorzaakt bovendien een intense angst.

Daar komt nog bij als gevolg dat het ophalen van herinneringen voor intense emoties zorgt, maar zo'n traumatisch geheugen – dat is belangrijk in de context van een hoorzitting – is zeer gefragmenteerd en niet-chronologisch. Als wij mensen vragen om over zulke gebeurtenissen te spreken, komt het vaak voor dat mensen het moeilijk vinden om daar op een chronologische manier over te praten, zeker als het om een onverwerkt trauma gaat.

Relevant in de context is dat er daarbij ook een aantal triggers kan ontstaan, elementen die gelinkt zijn aan de traumatische ervaring en die worden opgeroepen door de emoties. Die emoties zijn dan vaak angst, woede of een soort afwezigheid van elke emotie of bevroren. Dat gebeurt ook. Bij de herhaalde blootstelling aan traumatische ervaringen gebeurt het vaak dat er een soort netwerk ontstaat van die triggers, die niet meer direct gelinkt zijn aan de gebeurtenis zelf. Die triggers lijken dus eigenlijk arbitrair en zijn ook vaak onbewust. De reactie erop is vaak onbewust en lichamelijk, waardoor mensen zelf niet meer weten dat zij in een bepaalde reactie schieten op basis van hun triggers. Zij zijn zich daar niet altijd van bewust. Dat leidt ook vaak tot lichamelijke klachten en depressies. Ik haal dat aan, omdat wat achter

de triggers zit, vaak een soort gevoeligheid creëert, bijvoorbeeld voor alles wat in relatie staat tot ongelijke machtsverhoudingen, machtsmisbruik of het verlies van controle. Dat kan een reactie triggeren.

Welke gevolgen heeft dat voor wat slachtoffers of getuigen vertellen in hoorzittingen?

Wanneer mensen worden bevraagd of ondervraagd of vragen moeten beantwoorden over een traumatische ervaring tijdens een hoorzitting of in een formelere setting, kan dat traumareacties uitlokken, omdat men daar, misschien zonder het te weten, triggers aanraakt en daardoor reacties uitlokt. Vooral als er heel specifieke vragen worden gesteld over dingen die mensen zelf niet aanhalen, dingen die voor ons misschien heel logisch lijken, maar voor het slachtoffer niet, dan kan het zijn dat er bepaalde reacties worden uitgelokt. Dat kan voor, tijdens of na de getuigenis gebeuren. Wij zien bijvoorbeeld vaak dat mensen frequenter nachtmerries rapporteren voor en tijdens een getuigenis bij ons.

De context van een interview speelt ook een belangrijke rol. Als dat slecht aangepakt wordt, kan dat een soort ongelijke machtsverhouding herhalen. Als slachtoffers de indruk krijgen ondervraagd te worden, dan krijgen ze weer het gevoel dat ze de controle kwijt zijn en in een ongelijke machtsverhouding terecht komen, wat, afhankelijk van wat iemand heeft meegemaakt, een herhaling van dat trauma kan zijn. Doordat zij niet in staat zijn een coherent en chronologisch verhaal te vertellen en hun herinneringen veelal versnipperd zijn, lijkt hun verhaal contradictorisch, wat de credibiliteit van het verhaal vaak ondermijnt en het lijkt alsof zij niet geloofwaardig zijn.

Een recente trend is dat als mensen openbaar getuigen en in de rechtszaal goed behandeld worden er achteraf een effect op sociale media is en zij daarop vaak heel minachtende reacties krijgen die hun trauma weer versterken. Het is die situatie, het versterken van de traumasymptomen doordat mensen komen getuigen, die tot secundaire victimisatie of revictimisatie kan leiden. Vaak ziet men dat door de herhaling van het trauma de symptomen die zij sowieso al hebben, nog toenemen. Het gaat dan niet alleen over de directe symptomen, maar ook over een laag zelfbeeld, schuld en schaamte. Al wat daarbij komt, neemt toe, wat eigenlijk het omgekeerde effect is van wat men wil bereiken als men slachtoffers hoort.

Ik vind het ook belangrijk om aan te stippen dat dit niet alleen een effect heeft op de slachtoffers, maar dat dit ook het werk van het mechanisme, in dit

geval het werk van de commissie ondermijnt. Als slachtoffers niet het gevoel krijgen erkend te worden, maar eerder opnieuw getraumatiseerd worden, dan gaan zij zich mogelijk van het mechanisme, in dit geval de commissie, afkeren en ondermijnt dat de doelstelling van de commissie. Dat is de reden waarom dit zo'n belangrijk verhaal is.

Ik hamer nogal op de negatieve kant van het verhaal, maar het is tegelijk ook belangrijk te benadrukken waarom mensen toch bereid zijn om voor een commissie of in een rechtbank te getuigen ondanks wat ze hebben meegemaakt. Mijn ervaring is dat hun motivatie zeer sterk is. Mensen hebben een heel sterke wil om dat te doen. Er is daarnaar onderzoek gedaan. De redenen waarom mensen dit willen doen – die redenen drukken ook hun verwachtingen ten aanzien van een dergelijke commissie uit – zijn de waarheid aan het licht brengen, erkenning, recht en verantwoording eisen, gehoord worden, hun verhaal van onrecht en onmacht herschrijven door het te vertellen, daar meester over worden en dat kunnen omvormen naar een verhaal van wel controle te hebben. Zij willen ook heel sterk een voorbeeld voor andere slachtoffers zijn. We zien dat als slachtoffergetuigenissen openbaar zijn zij vaak een heel positief effect hebben op andere slachtoffers die zich daarin herkennen en zich dan ook erkend voelen. Vaak willen mensen hun verhaal dan ook delen als een deel van hun herstelproces en, niet onbelangrijk, om betekenis geven aan iets dat daarvoor *unspeakable* of zonder betekenis was.

Met deze kennis in gedachten is er de laatste jaren een benadering ontstaan die wij de slachtoffergerichte aanpak noemen. Dat is een specifieke manier om met getuigen en slachtoffers om te gaan, niet alleen in hoorzittingen, maar ook in andere settings.

Wij letten erop dat de interactie met slachtoffers en de manier waarop slachtoffers betrokken zijn bij het werk van een dergelijke commissie, heel erg gericht is op herstel. Het is in dat verband goed even terug te gaan naar het trauma en te bekijken hoe herstel er kan uitzien.

Wanneer wij weten dat bij een trauma er geen uitdoving is van een angstreactie en mensen zich soms permanent bedreigd voelen, is het belangrijk om bij interactie met slachtoffers in die context veiligheid te creëren. Omdat wij weten dat er vaak een gevoel van controleverlies en machteloosheid is, is het belangrijk mensen controle te geven op wat er gebeurt, hun geïnformeerde keuzes te laten maken en een gevoel van *agency* te geven. Vaak gaat een dergelijk trauma gepaard met een verlies

aan zelfwaarde, vaak door schuld en schaamte. Daarom is het ook zo belangrijk om opnieuw waardigheid en respect te geven, door interacties te bevorderen.

Wij hadden het over de versnipperde herinneringen en de emotionaliteit van vele herinneringen. Daarom is het belangrijk daarop voorbereid te zijn en een soort ondersteunende houding aan te nemen, waarbij er ruimte is voor het feit dat de herinneringen versnipperd en/of emotioneel zijn.

Wij weten dat er traumareacties zijn na *triggers*. Daarvoor is de ondersteunende houding zo belangrijk. Ik kom daar nog op terug.

Ook de nazorg is belangrijk. Op het moment zelf waarop mensen getuigen, kan moeilijk worden ingeschat wat de impact is. Achteraf is die impact wel in te schatten. Daardoor is er ook een specifieke nazorg nodig.

Bovendien blijven veel mensen met een trauma nog blootgesteld aan herhaling van een soortgelijk trauma. Daarom is het belangrijk om ons in interactie te richten op de rechten, wensen en behoeften van slachtoffers, maar tegelijkertijd ook hun verwachtingen te kennen en daarmee om te kunnen gaan.

Wat is de minimumdoelstelling van de slachtoffergerichte aanpak? Dat is *do no harm* of het voorkomen van revictimisatie. Een en ander hangt ook samen met de zorgplicht. Bijvoorbeeld, het Internationaal Strafhof heeft een zorgplicht tegenover zijn getuigen. Wanneer er iets gebeurt met de getuigen of met de slachtoffers, omdat zij bij ons zijn komen getuigen, hebben wij een plicht om daarmee iets te doen. Er is dus een zorgplicht of ten minste een verplichting of verantwoordelijkheid om revictimisatie te voorkomen. Dat is de minimumdoelstelling.

De maximumdoelstelling is het creëren van een kader waarin herstel kan plaatsvinden. Dat is natuurlijk ambitieus, maar dat is goed. Wij weten ook uit ervaring dat goede slachtoffergetuigenissen van getuigen die zich op hun gemak voelen, hun eigen verhaal kunnen doen, worden gehoord en goed worden begeleid, een catharsiseffect kan veroorzaken bij die mensen maar vooral ook bij andere slachtoffers en de gemeenschap die naar de hoorzittingen luisteren.

Ander voordeel van een dergelijke aanpak is dat de kwaliteit van de afgelegde getuigenis verbetert. Als mensen tijdens hun getuigenis goed worden begeleid of als zij die getuigenis in een goede context kunnen afleggen, is de kwaliteit van de

getuigenis beter. Bovendien vergroot zo vaak de impact van de getuigenis, wat vooral belangrijk is in rechtbanken aangezien daar aan waarheidsvinding wordt gedaan.

Nu volgt het derde deel van mijn betoog over hoorzittingen met slachtoffers.

Ik heb een aantal concrete aanbevelingen opgesteld voor deze commissie, waarbij ik de structuur van een slachtoffergerichte benadering heb gevolgd.

We stellen de preventie van revictimisatie voorop en willen bijdragen aan herstel. Wat moeten we in acht nemen wanneer we deze twee doelstellingen in het achterhoofd houden?

Veiligheid is het allerbelangrijkste element. In deze context betekent dat voorzien in een duidelijk kader, in een duidelijke procedure die strikt wordt bewaakt en met de slachtoffers wordt besproken om verrassingen te vermijden.

Tweede element is de manier van bevragen van de slachtoffers. Deze moet duidelijk begrensd zijn en onderworpen aan duidelijke regels. Mijn aanbeveling hierbij is dat men zich zou beperken tot een uitnodiging tot het vertellen van een verhaal, eventueel met ondersteunende vragen om mensen aan te moedigen om verder te gaan in hun verhaal. Ik beveel ook aan om dit onder een strikte leiding te doen.

Een goede voorbereiding van slachtoffers is eveneens belangrijk. Vragen kunnen, bijvoorbeeld, op voorhand worden gesteld. Er kunnen vooraf richtlijnen worden gegeven over wat verwacht wordt of er kan vooraf gecommuniceerd worden over wat slachtoffers willen vertellen. Zo kunnen mensen zich voorbereiden op de situatie. Tegelijkertijd kunnen deze mensen ook voorbereid worden op de impact van een getuigenis. Zo kan er een psychologische risicoanalyse worden gemaakt om na te gaan of mensen voldoende weerbaar zijn om met een mogelijke negatieve impact om te gaan.

Daarnaast kunnen rechtbanken indien nodig beschermende maatregelen nemen. De klassieke maatregelen bij ons zijn dat iemands identiteit wordt afgeschermd. De identiteit is bijvoorbeeld wel bekend bij de mensen in de zittingzaal, maar niet bij het publiek. Dat beperkt de impact later. Eventueel in een situatie van groot risico een gesloten zitting. Dat gaat een beetje tegen de doelstelling van de commissie in, dat kan ik mij voorstellen. Maar die mogelijkheid moet eventueel bestaan, maar zeker ook vooral van achteraf een follow-up te voorzien, van achteraf terug te gaan naar slachtoffers om te evalueren wat de impact

geweest is. Het punt is natuurlijk, één keer dat men een verhaal verteld heeft, is de geest natuurlijk uit de fles om zo te zeggen en is het heel moeilijk om de impact te controleren. Het is veel makkelijker om op voorhand beschermende maatregelen te nemen dan achteraf de impact van zo'n getuigenis te moeten hanteren.

Als het gaat over hoe we de focus leggen op rechten, wensen en behoeften van de slachtoffers, en ook het belangrijk aspect van geïnformeerde keuzes, dan spreekt het eigenlijk voor zich van slachtoffers zoveel mogelijk te betrekken bij de voorbereiding en zoveel mogelijk de keuze te geven over de manier, de modaliteiten van hoorzittingen, hoe ze georganiseerd worden en alle aspecten die georganiseerd moeten worden, en ze ook te consulteren over: wat zijn hun verwachtingen? Het managen van verwachtingen is heel belangrijk. Ook moet men duidelijk aangeven welke verwachtingen niet realistisch zijn, dat is op voorhand uit te klaren. Bijvoorbeeld in de keuze van wie er komt getuigen, moet men dat in een participatieve manier beslissen. Ook weeral het belang van voorbereiding: slachtoffers op voorhand laten kiezen over de duur van hun getuigenis, wat ze willen vertellen en zo. De kwestie is dat daar geen verrassingen rond zijn, dat men daar geen verrassingen rond creëert en alles zoveel mogelijk voorspelbaar maakt, men de tijd geeft om het verhaal te vertellen. Vaak ligt het moeilijk om geen veronderstellingen te maken, op voorhand of tijdens de hoorzitting, over wat het moeilijkste is voor slachtoffers. Eigenlijk weten we dat niet, dat is zo individueel. We kunnen niet inschatten wat de slachtoffers aankunnen of niet, wat ze willen en waarom ze dat willen. Daarin moeten we eigenlijk een heel bescheiden houding aannemen. Plus dat mensen eigenlijk ook de mogelijkheid moeten hebben om op elk moment, ook al hebben ze de beslissing genomen om te getuigen, om daarvan af te zien. Om eigenlijk hun toestemming ongedaan te maken, om zo te zeggen.

Het herstel van waardigheid en respect is kritisch. Daarom is een formeel kader belangrijk. Dat klinkt misschien een beetje contradictorisch. Het is belangrijk om de getuigenis in een zeer formeel kader te horen, dat geeft extra gewicht aan zo'n getuigenis. Dat is ook zo in een rechtbank. Dat is eigenlijk een soort van theater waarin alles op een zeer formalistische manier gebeurt, waarin woorden zeer veel gewicht dragen zoals in de commissie. Dat is belangrijk om in zo'n context naar het verhaal te luisteren.

In zo'n formele context moet heel expliciet worden benadrukt dat de getuigenis een vorm van erkenning voor het slachtoffer is, dat daaraan op

geen enkele manier wordt getwijfeld en dat die formele setting ook een begin van herstel kan zijn van een machtsonevenwicht dat de persoon heeft ervaren.

Dat er een uitnodiging is om een verhaal te vertellen, zei ik al eerder. Dat noemt men het *free narrative*. Men laat de mensen hun verhaal vertellen op de manier waarop zij dat willen vertellen, met de nadruk op de dingen die zij belangrijk vinden. Dat zijn niet de dingen die men als toevoerder belangrijk vindt, maar het is belangrijk om mee te gaan in het verhaal zoals de persoon het vertelt. Men moet een ondervraging vermijden. Een ondervraging gaat over de feiten, maar in de context van het slachtoffer dat zijn verhaal vertelt past dat niet.

Een deel van het formele kader betekent ook mensen expliciet welkom heten namens de commissie, hen bedanken en die erkenning ook expliciet uitdrukken. Ik denk zelf ook dat het belangrijk is om bij de selectie van slachtoffers zo veel mogelijk persoonlijke verhalen te horen. Persoonlijke verhalen zijn gemakkelijker voor andere slachtoffers om zich daarin te herkennen. De erkenning die dan komt, geldt ook voor andere slachtoffers met een vergelijkbaar verhaal.

Het laatste punt ligt moeilijker. Het is heel belangrijk om de waardigheid in het publieke debat te bewaken. De impact van zo'n getuigenis stopt immers niet als iemand de zittingzaal verlaat. Het gaat verder in de wereld daarbuiten.

Tot slot, over de ondersteunende houding. Ik wil daarover vooral zeggen dat slachtoffers in hun getuigenis emotioneel kunnen zijn. Dat zal niemand verbazen. Als toevoerder moet men daarop voorbereid zijn. Er moet ruimte zijn voor mensen om hun emoties uit te drukken, wat die emoties ook zijn.

Soms kan het ook de afwezigheid van emotie zijn. Het feit dat mensen geen emoties tonen, zegt niets over de authenticiteit van hun verhaal. Het is niet omdat iemand in tranen een verhaal vertelt, dat dit authentiek is dan als iemand dat op een beheerste manier doet. Waarom mensen emoties tonen, heeft veel te maken met de manier waarop ze de feiten verwerkt hebben, maar ook het niet tonen van emoties kan een vorm van afstand zijn, gecreëerd om zichzelf te beschermen. Ook daarop moeten we voorbereid zijn.

Als je naar slachtoffers luistert, moet je erop voorbereid zijn dat je veel woede zult horen. Dat is vaak lastiger. In de rechtbank zie ik vaak dat het voor mensen eenvoudiger is om naar verdriet te luisteren, daar kunnen we ons beter mee

identificeren. Het is moeilijker als mensen kwaad worden. We vinden vaak dat zo iets niet past in het beeld dat we hebben van een weerloos slachtoffer. Een slachtoffer dat zich kwaad maakt en daardoor opnieuw de controle neemt, dat vinden we als toevoerder vaak moeilijker.

Het is ook belangrijk dat er iemand aanwezig is die bijvoorbeeld naast het slachtoffer kan zitten, die gewoon fysiek nabij is tijdens de getuigen- of slachtofferverklaring. Dat kan iemand zijn die het slachtoffer kent of die uit de gemeenschap komt. Hij of zij is aanwezig om ter plekke zo nodig een soort van psychologische eerste hulp te bieden. Vaak is er niet veel nodig, het kan al voldoende zijn om een glas te geven of er gewoon even te zijn, maar het is belangrijk dat mensen zich niet alleen voelen.

Om terug te komen op het soort vragen dat gesteld – of niet gesteld – wordt, denk ik dat de mogelijkheid er moet zijn om, als de vraagstelling bijvoorbeeld via de voorzitter verloopt, ondersteunende vragen te stellen of expliciet empathie uit te lokken. Het kan immers heel eenzaam zijn om ergens te zitten en je verhaal te moeten doen zonder dat er iemand reageert. In die ondersteuning moeten de moed en de veerkracht die nodig zijn om publiek te komen getuigen worden benadrukt. Ook dat is belangrijk.

Als allerlaatste punt weten we uit ervaring dat nazorg voor slachtoffers belangrijk is. Misschien is het niet voor iedereen belangrijk, dat zal ook afhangen van wie er opgeroepen wordt en wat de impact is. Het is echter belangrijk dat er nazorg is. Mijn voorstel is om samen met leden van de gemeenschap uit de diaspora een psycholoog te identificeren die slachtoffers kan begeleiden, vooraf en zo nodig ook achteraf.

Er moet dus ook ruimte zijn voor een follow-up.

Tot zover mijn lijst met punten.

De **voorzitter**: Mevrouw Michels, dank u voor uw zeer interessante uiteenzetting. We kregen een mix van de juridische achtergrond en een praktische handleiding voor ons, met aandachtspunten.

Wim Van der Donckt (N-VA): Mevrouw Michels, hartelijk dank voor uw uiteenzetting. Zij was boeiend.

Ik heb toch een aantal opmerkingen.

Wanneer wij vertrekken van de klassieke verhouding slachtoffer-dader, weet men, wanneer men in de rechtbank is, wie de dader is. Voor het

verwerken van de trauma's door de slachtoffers van die dader is het dan belangrijk dat men duidelijk, fysiek, ziet dat de dader veroordeeld wordt en verantwoording opgelegd krijgt.

U zult het met mij eens zijn dat dit dossier de klassieke verhouding dader-slachtoffer helemaal overstijgt. Het is zodanig ruim dat het moeilijk is precies de slachtoffers alsook de daders af te bakenen. We worden meteen geconfronteerd met een zeer grote uitdaging om die inderdaad duidelijk af te bakenen. Dat moet, mijns inziens, toch de basis zijn om in dit specifieke dossier tot een remediëring te komen. Ik weet niet of u de tijd hebt gehad om het specifieke dossier grondig te bestuderen, want u bent er op het allerlaatste moment bijgeroepen. Mij staat het alleszins voor dat de rechtstreekse daders en de rechtstreekse slachtoffers er niet meer zijn.

De vraag is dus hoe men in een wat u in uw uiteenzetting intergenerationeel trauma noemt daders en slachtoffers nu omschrijft. Hoe bakent men die af? Er wordt wel verwezen naar de mensen van de diaspora, maar dan rijst de vraag wat uw visie daarover is.

Ik zal hier nog geen oordeel vellen over wat dan ook, maar wij kunnen er toch niet onder uit dat een groot gedeelte van de aanwezigen van de diaspora in ons land Congo ontvlucht zijn en hier asiel heeft gevraagd, niet wegens het koloniale beleid maar wegens het beleid nadien, wegens vervolging ten tijde van het Mobuturégime en later ook nog.

Vallen die mensen binnen het kader van slachtoffer, zoals in dit dossier? Wat is uw visie daarover? Ongetwijfeld hebben die mensen ook hun trauma's, waarvoor alle respect, maar vindt u dat wij die mensen moeten meenemen in het kader van de opdracht van onze commissie, die verband houdt met twee gemeenschappen, de nazaten van de koloniale en de nazaten van de slachtoffers of beweerde slachtoffers van het kolonialisme. Beide gemeenschappen worden geconfronteerd met een erfenis die wij niet gewild hebben en ook niet veroorzaakt hebben. Hoe kan een vergelijk worden bereikt, hoe kunnen die twee groepen bij elkaar worden gebracht? Er kan geen schuldige worden aangeduid.

Ik kan mij bijvoorbeeld maar moeilijk inbeelden dat ik moet boeten voor wat mijn grootvader – ik denk niet dat hij ooit iets misdaan heeft in zijn leven – mogelijkerwijs gedaan heeft. Dat is een heel moeilijk issue. Daar ligt de grote, boeiende uitdaging van de commissie om die trauma's te verwerken. Een eerste stap is een juiste afbakening. Wie is er juist slachtoffer? Alvorens wij slachtoffers in onze commissie horen, moet die

omschrijving duidelijk zijn. Ik bedoel dat niet strikt juridisch, maar we moeten maken dat we niet de verkeerde groep uitnodigen in de commissie, want daardoor wordt het debat naar andere discussies verlegd. Wat is uw visie daarop?

Gesteld dat wij erin slagen, wat ik hoop, om tot een duidelijke afbakening te komen, dan denk ik dat wij breder moeten kijken dan diaspora, met name ook naar mensen die daar wonen en nazaten van slachtoffers van het koloniaal tijdperk. Hoe kan aan een en ander geremedieerd worden? Over het naar hier halen van die mensen, zegt u dat we daar heel omzichtig mee moeten omgaan, aangezien dat kan leiden tot revictimisatie. Dat is echt een hele uitdaging.

Mijnheer de voorzitter, wij moeten daar goed over nadenken vooraleer we die mensen naar hier halen. Eventueel kan een dergelijke hoorzitting achter gesloten deuren plaatsvinden. Hebben wij wel de juiste personen hier ter plaatse? Het slagen van onze commissie staat of valt met de uitnodiging van, bij wijze van spreken, de juiste slachtoffers. Misschien is dat wat beperkt uitgedrukt. Veronderstel dat we de juiste slachtoffers vinden, dan moeten we misschien vertegenwoordigers binnenhalen en ook luisteren naar mensen die de intergenerationele schuld op zich zouden moeten nemen. Ik wil het niet beperkt houden en mij niet denigrerend uitdrukken, maar rechtstreekse slachtoffers zijn er bijna niet en rechtstreekse daders evenmin. We moeten komen tot een verzoening van de twee groepen om op die manier de geschiedkundige trauma's te verwerken.

We mogen niet met de vinger wijzen naar de grote schuldige of het grote slachtoffer. We zullen moeten komen tot respect en aandacht voor hetgeen er verkeerd is gelopen in het verleden. Hoe zullen we dat doen? Focussen we enkel en alleen op de slachtoffers of moeten we ook kijken naar andere elementen in het dossier?

Mevrouw Michels, u zult waarschijnlijk wel geweten hebben dat we onszelf geen evidente oefening hebben opgelegd. Ik zit met heel wat vragen en hopelijk kunt u het werk van onze commissie meenemen in uw verdere studies gericht op verzoening.

Guillaume Defossé (Ecolo-Groen): Madame Michels, je vous remercie pour votre présentation qui était vraiment très intéressante.

Permettez-moi, madame, de vous poser une question pratique. Vous serait-il possible de nous communiquer le texte de cette présentation?

Le président: Le document sera distribué.

Guillaume Defossé (Ecolo-Groen): Merci.

Madame, je voudrais vous poser toute une série de questions.

Pour ce qui concerne la catégorisation des victimes, on sait que l'on va auditionner des personnes appartenant à la diaspora. Il s'agit souvent d'enfants et de petits-enfants des victimes. Il est souvent question de victimes transgénérationnelles qui ont développé, au fil du temps, une résistance, une résilience, et qui sont parfois devenues militantes. En ne les catégorisant que comme victimes ne risque-t-on pas d'avoir un effet inverse? Elles pourraient ainsi avoir le sentiment que le travail qu'elles ont effectué durant ces dernières années est dénigré. Comment peut-on aborder à la fois le statut de victime et de militant, en tout cas pour certaines d'entre elles?

Vous avez parlé de justice transitionnelle. Celle-ci ne constitue-t-elle pas une deuxième étape, la première étape étant la reconnaissance des faits? Autrement dit, n'irions-nous pas trop vite en parlant de justice transitionnelle? Avant d'entamer ce processus, ne faudrait-il pas reconnaître les faits?

Notre position est un peu particulière puisque nous travaillons sous la responsabilité de l'État belge, et donc de la Belgique. Nous allons être appelés à auditionner des personnes qui ont été victimes de notre État et qui vont se retrouver face à une commission composée de Belges. Ce faisant, n'existe-t-il pas un risque que les victimes ne se sentent pas tout à fait en sécurité, même si on peut dire aujourd'hui que presque plus aucun Belge n'est responsable de la situation? N'existe-t-il pas pour les victimes un risque supplémentaire de traumatisme? Oseront-elles parler aussi librement face à des Belges d'origine qu'elles pourraient le faire si elles se trouvaient face à des membres de leur communauté ou d'autres communautés?

Il est ici question d'événements qui datent d'il y a longtemps, même s'ils ont encore des impacts. Ces victimes ont subi des dommages voici 60 ou 70 ans. Quel est l'impact sur la clarté de leurs témoignages? Comment se sont-elles construites au fil de ces années? Quel pourrait être cet impact sur la session d'auditions qu'on pourrait avoir?

La question des médias sociaux est fort importante. On connaît tous la violence des médias sociaux, certainement en politique. Pour de nombreuses personnes, c'est extrêmement violent. Pourrait-on dès lors organiser des auditions à huis clos? Cela pourrait-il également ne pas être systématique? Pourrait-on demander à la personne auditionnée si elle est d'accord que se

soit public ou si elle préfère que cela se fasse à huis clos. Est-ce une option qu'on peut proposer à la victime?

On sait que de nombreuses personnes de la diaspora ou qui vivent au Congo, au Burundi ou au Rwanda voudront encore témoigner et on devra certainement faire une sélection. Ne pourrait-on pas envisager différentes formes de témoignages, y compris sous forme écrite? Dans ce cas-là, ce serait une contribution où il y a un risque de ne pas être accompagné par la suite. Le fait de témoigner de manière écrite nécessite-t-il un accompagnement de la personne par la suite?

Enfin, j'entends parler des émotions. Il est vrai que, dans certaines cultures, montrer ses émotions n'est pas forcément une bonne chose. C'est une question de différence culturelle qui n'est pas toujours évidente. Comment peut-on correctement gérer cela? Comment pouvons-nous mieux nous préparer face à des différences culturelles qui pourraient être déstabilisantes pour nous et nous empêcherait peut-être de comprendre correctement ce que la victime ou la personne auditionnée voudrait dire?

Comme je trouve cela passionnant, j'ai beaucoup de questions à poser et je trouve qu'il est important que nous soyons bien préparés pour la suite.

Kurt Ravyts (VB): Mevrouw Michels, dank u voor uw uiteenzetting.

Zoals u in uw inleiding aangeeft, is het eerst en vooral een algemene blauwdruk vanuit uw expertise hoe u een en ander in algemene termen ziet qua methodologische aanpak van hoorzittingen ook met "slachtoffers". Op het einde van uw slide staat er toch de diaspora, dus hebt u het toch wat gealigneerd op onze concrete bezigheden.

Zoals de heer Van der Donckt heeft gezegd, en niemand hier gaat dat ontkennen, was de genese van deze commissie – ik weet niet of u dat weet of gevolgd hebt in juni 2020 en juli 2020 – van de toenmalige voorzitter van de Belgische Kamer Black Lives Matter als beweging. Dat was de context waarin één en ander zijn ontwikkeling zag, met daaraan toegevoegd het initiatief of de démarche van het Belgisch koningshuis bij monde van de Koning, die toen publiek verontschuldigen heeft geuit. Dat is wel belangrijk. Het Internationaal Strafhof van Den Haag is natuurlijk iets helemaal anders. Niet zozeer op het vlak van intergenerationele, traumatische zaken en dergelijke meer, maar het Internationaal Strafhof van Den Haag, daar zal ik twee voorbeelden van geven. Bosnië, heel concreet, de slachtoffers daar

zorgen voor getuigenissen van mensen die nog in leven zijn, zoals de heer Van der Donckt zei, met concrete daders, schenders in oorlogssituatie van mensenrechten. Er zijn ook veroordelingen geweest. De genocide in Rwanda, juist hetzelfde.

Dit is hier een totaal andere setting. Mevrouw Ponthier en ik hebben in het voorjaar de verzuchtingen van de diaspora beluisterd die zich op dat moment ook wat gebundeld had. Ik heb heel weinig collega's van andere fracties gezien op dat moment.

Wat valt me op? Veel van de verzuchtingen en desiderata handelen over zaken die ze nu – nu! – ervaren. Wat zullen we in deze commissie meemaken? Ik ben geen profeet, en ik bedoel het niet negatief, noch wil ik er een intentieproces van maken, maar we zullen hier heel veel getuigenissen over hedendaags racisme krijgen, die door de betrokkenen vervolgens zullen worden gekoppeld aan het koloniale verleden van deze staat. Die koppeling ziet de VB-fractie minder zitten, maar daar moet u zich niet over uitlaten. Dat zal hier gebeuren. Die mensen zullen hier niet komen discussiëren over het verleden. Deels misschien wel, maar in hoofdzaak zal het gaan over hun ervaringen nu. Dat maakt de situatie heel anders. In dat opzicht zit ik wel op de lijn van de heer Van der Donckt. Niet negatief bedoeld, mevrouw Michels, maar het wordt anders dan hetgeen u uiteenzet. Er zijn uiteraard wel een aantal algemene benaderingen mogelijk, maar ik zie dus niet goed hoe we uw blauwdruk, of de proeve van blauwdruk die u schetste, zullen kunnen toepassen in deze commissie.

Ik was gecharmeerd door het voorstel van collega Briers toen we daarnet discussieerden over de methodologie. Hij stelde voor dat we eerst en vooral moeten luisteren, zonder vragen te stellen. Achteraf kunnen we dan onder politici het debat voeren. Dat lijkt mij een verstandig voorstel. Anders vrees ik dat we een soort tensie, een soort spanning creëren die in feite het doel van deze commissie – waar ik nog steeds achter sta, te weten verzoening én ook erkenning van historische verantwoordelijkheden door de Belgische Staat – tenietdoet. Dit vergt een andere benadering dan louter een slachtoffer-daderbenadering.

Mevrouw Michels, bedankt voor uw uiteenzetting. Ik denk dat we heel voorzichtig moeten zijn, en ook wel kritisch. Ik vrees immers, en ik zeg dat heer eerlijk, mijnheer de voorzitter, dat we de komende weken een ellenlange lijst van hedendaagse klachten en aantijgingen krijgen over allerlei zaken, al dan niet op feiten gebaseerd, van achterstelling, discriminatie en dergelijke.

Dat is toch wel een andere focus dan wat er in uw beroepsomgeving gebeurt. U zei immers dat u momenteel in Den Haag werkt.

Nathalie Gilson (MR): Madame Michels, je vous remercie beaucoup pour votre exposé.

En consultant votre document et en vous écoutant, je me pose certaines questions que je me permets de partager avec vous. Tous les aspects que vous mentionnez sont évidemment tirés de votre expérience à la Cour pénale internationale de La Haye. Je serais donc intéressée par votre analyse de la transposition de toute cette méthode qui consiste à auditionner des personnes qui ne sont pas des victimes directes, de la même manière que les auteurs ne sont plus présents. Si notre commission devait appliquer la méthode que vous proposez, je ne voudrais pas que cette commission se retrouve à devoir fonctionner comme une cour pénale internationale saisie de crimes de guerre et de crimes contre l'humanité. En toute humilité, comme parlementaire, je ne m'estime pas qualifiée pour siéger dans une telle instance.

Il serait intéressant de connaître votre point de vue à ce sujet, ainsi qu'à propos du lien à établir avec la résolution qui a été votée par le Parlement, qui a confié plusieurs missions à notre commission. En tout cas, nous n'avons pas été installés pour remplir la fonction d'un tribunal ou d'une cour pénale. Je vous remercie de votre contribution à notre réflexion.

Jan Briers (CD&V): Mijnheer de voorzitter, mevrouw Michels, bedankt voor de uiteenzetting en deze sessie.

Ik heb enkele vragen.

Naar ik heb begrepen is een slachtoffer een persoon wiens rechten zijn geschonden. Een persoon die niet kampt met emotionele problemen, angstgevoelens of pijn kan dus toch een slachtoffer zijn. Het collectieve trauma van generatie op generatie bestaat bijvoorbeeld ook nog bij Congolezen die hier al generaties lang verblijven, maar hier individueel zijn aangekomen. Klopt het dat u het heeft over een collectief trauma?

Wat het trauma zelf betreft, er treedt normaliter geen uitdoving van de angstreacties op. Herstel is evenwel mogelijk via interactie. Welke rol kunnen wij hierin spelen?

De tweede en/of derde generatie verwerkt ook traumatische informatie, zelfs als die het incident niet beleefde. Ze kent en ervaart wel de gevolgen van het trauma. Kan u dat uitdiepen?

Vervolgens nog twee vragen, allereerst betreffende de follow-up. Als commissie zouden wij, naar ik heb begrepen, op voorhand moeten bepalen welke verantwoordelijkheid wij dragen voor de follow-up. U sprak over een follow-up na drie en zes maanden. Hoe ziet u deze follow-up zelf?

Ik kom bij mijn laatste vraag. We moeten hen de tijd geven om hun verhaal te vertellen. Kan u een idee geven hoeveel tijd dat moet zijn, met een minimum en een maximum? Dank u.

Vicky Reynaert (Vooruit): Mevrouw Michels, ik dank u voor uw toelichting.

Ik begrijp dat de hoorzittingen die we hier organiseren moeten worden gezien als een onderdeel van het herstel dat onze bijzondere commissie als vertegenwoordiger van de Belgische Staat kan bieden. Wij zijn dan al bezig met herstel. Hoorzittingen zijn inderdaad belangrijk, maar denkt u vanuit uw ervaring in het strafhof dat de commissie nog meer moet doen voor de slachtoffers? Wat is nog belangrijk volgens u? Ik had daarover u graag uw mening gehoord.

Mijn tweede vraag sluit aan bij de vragen van collega's. De experts gaven in het rapport aan dat er drie soorten slachtoffers zijn in het koloniaal verleden. Er zijn de primaire slachtoffers die rechtstreeks schade hebben geleden. De secundaire slachtoffers zijn de generaties die volgen op de primaire slachtoffers. De tertiaire slachtoffers zijn alle personen die zich slachtoffer van de daden voelen.

Die woede wordt generaties doorgegeven. Dat heeft een expert vorige week al gezegd, bijvoorbeeld door gemiste kansen die zij hebben. De expert beschreef dat als een waterval van emoties die zich doorheen generaties beweegt. Dat zijn secundaire of tertiaire slachtoffers. Die mensen zijn met heel veel. We zullen dus zeer voorzichtig zijn in onze keuze wie wij horen, anders lopen wij opnieuw het risico dat mensen zich benadeeld voelen of zich opnieuw het slachtoffer voelen van de keuze die wij maken.

Hebt u ervaringen die u kunt delen in het kader van uw werkzaamheden in het Internationaal Strafhof over hoe om te gaan met secundaire slachtoffers, zodat we niet opnieuw een fout maken? Anders creëren wij opnieuw een probleem.

De voorzitter: Als er geen vragen meer zijn, dan geef ik het woord aan mevrouw Michels.

Ik wil nog even melden dat wij daarnet hebben

beslist dat wij luistersessies zullen organiseren met de diasporaorganisaties die wij de komende weken zullen zien. Wij zullen hen het woord geven, zonder de mogelijkheid om vragen te stellen zoals gewoonlijk.

An Michels : Mijnheer de voorzitter, er waren heel veel vragen. Ik zie dat als een teken dat de boodschap aanzet tot denken, wat de bedoeling was. Ik hoop dat ik alles goed genoteerd heb.

Er was een vraag over de relatie tussen slachtoffer en dader. Ik begrijp dat door het feit dat ik voor het Internationaal Strafhof werk, die relatie direct naar boven komt. Ik heb echter niet over daders gesproken in mijn uiteenzetting. De methodologie die ik beschreven heb, is een methodologie waarvoor een ander soort *transitional justice mechanism* kan gebruikt worden, bijvoorbeeld waarheidscommissies en dergelijke. Het hoeft niet direct in een juridische context te gebeuren, met slachtoffer en dader.

Ook zijn er bij het Internationaal Strafhof heel veel getuigen waarbij de directe dader niet de persoon is die beschuldigd is, omdat het bij ons gaat over degene die de hoogste verantwoordelijkheid draagt. Het komt dus vaak voor dat mensen getuigen maar niet direct tegen hun dader, maar wel in een duidelijke context van dader en slachtoffer.

Wij moeten volgens mij eigenlijk een stap terug zetten. U hebt heel veel dingen aangehaald. Ik zie het volgende terugkomen als rode draad door de vragen. Het gaat over een heel lange tijd, met een grote diversiteit van slachtoffers. Dan is de vraag hoe wij een lijn moeten trekken, hoe wij mensen moeten selecteren. Dat hoor ik heel hard naar boven komen.

Als wij over herstel praten, voor wij op het niveau van slachtoffers, daders en schuld komen, is het belangrijk om gewoon te luisteren naar mensen, om ze in hun waarde te laten en hun verhaal te laten vertellen. Die mensen hebben wel een idee van wie daaraan schuld heeft, maar het moet dan gebeuren zonder dat dit geobjectiveerd wordt of dat er schuld toegekend wordt. Dit is een stap eerder, gewoon luisteren naar die verhalen.

Hoe men dat intergenerationeel aflijnt, is inderdaad niet gemakkelijk. Ik ben heel voorzichtig. Ik heb uw rapport gelezen, maar ben er zeker niet zo goed in thuis. U hebt een team van experts dat die vragen veel beter kan beantwoorden dan ik. Ik ben dus voorzichtig om daarop in te gaan.

Het is heel moeilijk om te bepalen wat er intergenerationeel overgedragen wordt. Vaak is

dat echter een algemeen gevoel zich uitgesloten te voelen of ergens geen erkenning gekregen te hebben of het gevoel van onrecht, van onderdrukking. Dat uit zich ook op heel veel verschillende manieren, ook vandaag. Ik ben mij zeer bewust van de complexiteit van uw taak. Ik geloof ook dat de selectie van getuigen enorm belangrijk gaat zijn om dat ook naar voren te brengen.

Het punt is echter het volgende. Ik besef dat het ook niet echt een antwoord is op uw vraag. Mijn visie daarop is echter dat wij moeten aanvaarden dat een en ander zich op heel veel manieren uitdrukt en dat er ruimte moet zijn voor die verschillende uitdrukkingen.

Ik wil ter zake ook nog iets aanstippen, wat meteen ook een antwoord is op een latere vraag over de verschillende slachtoffercategorieën.

De slachtoffers worden ingedeeld in primair, secundair en tertiair. Psychologisch is die aflijning minder duidelijk. Het is niet omdat iemand direct een afstammeling is of een trauma heeft ondergaan, dat er geen traumatisatie is. Uiteraard is de kans veel groter dat hij of zij zwaar getraumatiseerd is, indien hij of zij het zelf heeft meegemaakt. Dat betekent echter niet dat een kind of een kleinkind van iemand die het trauma heeft meegemaakt of iemand die er verder vanaf staat, geen traumatisatie heeft.

In het rapport heb ik ook ergens gelezen dat het lijden niet kan worden gekwantificeerd. Er kan niet worden gesteld dat iemand die drie stappen verder staat van degene die het eigenlijke lijden heeft ondergaan, bijgevolg niet meer lijdt. Vreemd genoeg kunnen wij dat psychologisch niet op die manier stellen, omdat de problematiek heel complex is. Wel klopt het dat hoe verder men gaat, hoe meer andere factoren een rol beginnen te spelen.

Dat is het moeilijke. Daarom wordt in veel hoorzittingen of in een strafrechtelijke context niet gesteld dat wij de beschermingsmaatregel, bijvoorbeeld in een hoorzitting, laten afhangen van de individuele situatie van de persoon, minder van wat hij heeft meegemaakt en van de categorie waartoe het slachtoffer behoort. Het gaat echt over de draagkracht van iemand, die bepaalt welke ondersteuning hij of zij nodig heeft.

Ik hoop dat het voorgaande enigszins een antwoord op uw vraag was. Er komt echter nog meer. U hebt het immers ook over de volgende stap van verzoening. In het rapport wordt ook aangehaald dat verzoening echt wel veel stappen verder is. De context waarover ik praat, is

inderdaad gewoon het luisteren naar de slachtoffers, naar hun verhaal en naar hun visie, ervaring of beleving van het gebeurde, om dat toe te voegen aan het werk van experts. Dat gaat vooraf aan de schuldbepaling en zeker aan verzoening. Dat is echt de eerste stap.

Het gaat over de historische schuld.

Iemand stelde in zijn vraag dat het idee van slachtofferschap ingaat tegen het idee van veerkrachtig te zijn. Ik volg u helemaal. Als ik over slachtoffers spreek, spreek ik over de juridische definitie, namelijk de persoon die onrecht is aangedaan. Dat zegt echter niks over hoe weerbaar mensen zijn. Mensen die soms vanuit hun slachtofferschap of gewoon in het algemeen een zeer activistische, weerbare positie hebben ingenomen, worden namelijk niet graag als slachtoffer behandeld. Dat neemt echter niet weg dat hen ook wel onrecht is aangedaan. Ook in de benadering van slachtoffers moet je daar zeer neutraal in zijn. Je mag geen veronderstellingen hebben over wat moeilijk is voor iemand. Je moet iemand op een neutrale manier benaderen, vanuit het feit dat er onrecht is aangedaan. Sommige mensen zullen zich slachtoffer voelen en andere helemaal niet en dat is oké. De benoeming van slachtoffers zegt niets over het psychologische gewicht dat daaraan vasthangt.

Iemand stelde dat dit slachtoffers zijn van de Belgische Staat en dat ze opnieuw in een mechanisme van de Belgische Staat zitten. Dat heb ik aangehaald in de uiteenzetting van de risico's van revictimisatie. Ze krijgen opnieuw het gevoel dat het slecht aangepakt wordt, dat ze niet erkend worden of onderdrukt worden. Anderzijds kan het ook wel ergens corrigerend zijn als het op een goede manier wordt aangepakt. Dezelfde Belgische Staat hoort mensen dan wel en erkent slachtoffers dan wel in hun lijden. Dat is niet herstellend of helend, daar moeten we realistisch over zijn, maar dat kan wel ergens corrigerend zijn. Uit de ervaringen van bijvoorbeeld waarheidscommissies blijkt ook dat dat ergens een soort corrigerend effect heeft.

Hoe het is voor mensen om te spreken over feiten die zo lang geleden gebeurd zijn, hangt erg af van de persoon. Het hangt af van de bereidheid om erover te praten. Soms is het voor mensen gemakkelijker om pas later in hun leven over die zaken te praten dan wanneer ze pas gebeurd zijn. Men ziet vaak dat mensen pas op een latere leeftijd eindelijk hun verhaal beginnen te vertellen omdat dat daarvoor veel te moeilijk was. Vaak slaat het een generatie over en wordt aan de kleinkinderen verteld wat men nooit aan de kinderen heeft verteld. Op zich zie ik daar geen probleem in.

Mensen moeten uiteraard gemotiveerd zijn en gezond genoeg om hun verhaal te vertellen, maar op zich is daar geen probleem mee. Het verhaal zal sowieso gekleurd zijn door het leven dat iemand geleid heeft, maar dat zou geen probleem moeten zijn in de context van zo'n commissie.

De impact van sociale media is inderdaad een gevoelig punt. U sprak over hoorzittingen achter gesloten deuren, maar uit ervaring weet ik dat er een tussenoplossing is. Gesloten deuren stoppen de transparantie van het proces. Technisch gezien bestaat ook de mogelijkheid om iemand te laten getuigen zonder zijn of haar identiteit vrij te geven, bijvoorbeeld door het gezicht niet te filmen of door een pseudoniem te gebruiken, waarbij de commissieleden weten wie er getuigt, maar het publiek niet. Getuigenissen achter volledig gesloten deuren gaan echter in tegen de geest van de commissie. Soms gebeurt het ook dat alleen bepaalde delen van de getuigenis achter gesloten deuren worden afgelegd, bijvoorbeeld wanneer het over seksueel geweld gaat en de feiten zelf besproken worden. Er zijn dus technische mogelijkheden om mensen te beschermen zonder dat de transparantie van de hoorzittingen in het gedrang komt.

U vroeg of het afhangt van de wens van de persoon. Persoonlijk denk ik van wel. Als iemand aangeeft dat hij openbaar wil getuigen en goed in staat is om de impact daarvan te schatten, dan moet die wens gerespecteerd worden. Als iemand daarentegen aangeeft te willen getuigen maar vreest dat hij achteraf geminacht zal worden op sociale media, dan moet daar ook in zekere mate rekening mee gehouden worden.

De mensen moeten dus zeker worden betrokken bij die keuze omdat het moeilijk is om het risico objectief in te schatten, tenzij men vooraf echt een volledige risicoanalyse maakt. Het gaat eigenlijk vooral over de veerkracht van mensen om met die impact achteraf om te gaan. Daar gaat het over.

Bij een geschreven getuigenis is het risico op revictimisatie kleiner dan bij een getuigenis in een hoorzitting, gewoon omdat het proces van iets opschrijven veel gecontroleerder is. Het is veel makkelijker om een verhaal op te schrijven, daar tijd over te laten gaan en dat in te dienen – dat creëert ook een afstand – dan ergens echt live de feiten te moeten vertellen. Als iemand bijvoorbeeld aan het schrijven is en er komen traumatische reacties, dan kan die persoon even een pauze nemen. Dat is dus allemaal veel gecontroleerder. De begeleiding daarvan is dus minder, maar dat neemt niet weg dat, wanneer u andere soorten getuigenissen zult vragen, er ook aandacht moet zijn voor de psychosociale kant en de impact. Dat

hoeft echter niet op dezelfde intensieve manier. Het risico op revictimisatie is volgens mij vooral groter bij mensen die live komen getuigen.

Culturele verschillen zijn er absoluut. Mensen drukken lijden uit op verschillende manieren, maar hoe meer ik ermee bezig ben, hoe meer ik denk dat er ook een grote universaliteit in zit. Men herkent lijden wel, ongeacht de cultuur. Dat kan met mensen uit de gemeenschap worden besproken. Het is misschien goed om het daarover te hebben in de voorbereiding: op welke dingen moet worden gelet?

Er werd gevraagd naar de genese van de commissie en waarover de diaspora zou spreken. Vooreerst, nogmaals, werk ik inderdaad voor het Internationaal Strafhof, maar de methodologie die ik heb aangereikt, gaat veel verder dan die strikte setting. Wij werken inderdaad met daders die er nog zijn – dat is absoluut een andere setting –, maar de methodologie is vrij vergelijkbaar. De trauma-informeerde aanpak en de slachtoffergerichte aanpak worden ook in andere settings gebruikt, dus in die zin zijn zij niet echt gebonden aan een strafrechtelijke context.

Ik ben heel voorzichtig om in te gaan op de inhoud van het rapport omdat ik denk daarvoor niet de bestgeplaatste te zijn. Wanneer ik in mijn aanbevelingen verwijs naar de diaspora, dan is dat inderdaad ook als zijnde de groep van slachtoffers. Mensen vertellen over wat ze nu meemaken en dat het moeilijk is om dat terug te brengen en daar de lijn in te trekken. Mijn persoonlijke mening is dat de realiteit die mensen nu meemaken misschien gelinkt is aan wat er daarvoor is gebeurd. U herinnert zich misschien wat ik schreef over de impact van massamisdaden. Wat in een dergelijk proces belangrijk is, is dat er eerst in het reine moet worden gekomen met de geschiedenis om het proces dat nog altijd doorgaat te kunnen stoppen.

Kurt Ravyts (VB): Mevrouw Michels, ik vind wat u zegt heel interessant, maar ik wil u wat laten meedenken.

De uniciteit van de werkzaamheden van deze commissie is dat we straks bij die luistersessies mensen zullen horen die zich nú achtergesteld en miskend voelen.

Ik neem nu het voorbeeld van het conflict Armenië-Turkije, het intergenerationeel trauma van de Armeense gemeenschap, die zeer sterk vertegenwoordigd is in Frankrijk en ook in België, de Armeense diaspora. U zegt dat intergenerationeel trauma zich op verschillende manieren mag en kan uiten, maar de Armeense gemeenschap voelt zich niet achtergesteld in

Frankrijk of België of eender waar, bijna integraal.

Dit is hier een heel unieke setting waarbij ik nogmaals beroep doe op de nuchterheid van iedereen. Wij maken in deze commissie wel iets heel speciaal mee: we zullen hier mensen horen die zeggen dat zij intergenerationeel geraakt zijn en dat die negatieve zaken tot op vandaag blijven doorwerken, maar dat is niet het geval bij de Armeniërs, waar het om een historische discussie gaat.

Dit is hier heel speciaal en daarom pleit ik nogmaals voor uiterste voorzichtigheid, want dat is ook de wijze waarop de autochtone bevolking het hele dossier percipieert. Men is bereid om historisch mee te gaan, zoals men ook bereid is om naar de Armeense verzuchtingen te luisteren, maar wanneer er daaraan een permanente, structurele koppeling aan het verleden is, krijgt men compleet andere effecten.

Wanneer er een permanente, structurele koppeling wordt gemaakt met het verleden, verkrijgt men volledig andere effecten. Ik geef dat mee, niet als kritiek op u, maar gewoon om een vergelijking te maken met het Armeense collectieve geheugen.

De voorzitter: Mevrouw Michels, na dat kleine intermezzo, kunt u voort antwoorden. Er volgt nog een ronde waarin parlementsleden die dat wensen, nogmaals kunnen reageren.

An Michels : Ik wens kort te reageren.

Het is een interessante vergelijking. Ik ben geen specialiste in de Armeense genocide en zal daar dus niet op ingaan. Ik begrijp evenwel uw standpunt, omdat ik de complexiteit ervan inzie.

Ik wil meegeven dat de selectie van getuigen en de aanpak een grote impact zullen hebben op de perceptie. Ik heb proberen aan te tonen dat transgeneratiele overdracht een realiteit is. Dat bepaalt niet alles in het leven van mensen en is niet-kwantificeerbaar. Bij sommige mensen zal dat een belangrijke rol spelen in hun leven, bij anderen niet. Het is er wel degelijk. Het is belangrijk als psychologe om als eerste stap de gebeurtenissen te erkennen, ongeacht de mate waarin die nu nog een rol spelen. Ik ga hier niet dieper op in, want ik ben geen experte in dat domein.

Uiteraard vormen we geen tribunaal, een opmerking van de collega online. Ik begrijp de verwarring. Mijn standpunt kadert in een bredere visie.

Het horen van mensen die geen direct slachtoffer

zijn, is volgens mij nodig, maar moeilijk. Ik beseft dat u een zeer delicate oefening moet maken.

De vraag van de heer Briers over personen zonder emotionele problemen die toch slachtoffer zijn. Als ik spreek over slachtoffers, dan verwijs ik, zoals in het rapport is vermeld, naar mensen die onrecht is aangedaan. Dat zegt niets over hun emotionele conditie. Je kunt slachtoffer zijn zonder enig emotioneel probleem, of slachtoffer zijn met heel veel emotionele problemen. Die twee elementen staan los van elkaar. Het psychologische gevoel van zich slachtoffer voelen is iets anders dan de juridische term slachtofferschap. Het al dan niet hebben van emotionele problemen kan een impact hebben op het leven van slachtoffers, maar dat staat los van de juridische definitie van slachtoffer.

Wat het collectief trauma betreft bij de mensen die individueel naar hier gekomen zijn, men spreekt over collectief trauma wanneer het gaat over misdaden die van belang zijn voor een heel grote groep mensen. Die groep heeft dan op een of andere manier collectief, samen, vergelijkbare dingen meegemaakt. Hoe hun levens zich dan later ontwikkelen, heeft daar weinig mee te maken. De oorsprong van de misdaden is collectief.

De term collectief trauma slaat vooral op het feit dat de impact de individuele impact overstijgt. Het gaat om het feit hoe mensen hun eigen sociale normen bepalen, hoe mensen hun gemeenschap benoemen, hoe mensen hun afkomst benoemen. Het gaat om die dingen die verder gaan dan het individuele. Het gaat om het collectieve, hoe mensen zich als gemeenschap organiseren. Als dat geraakt is door de brede schaal van misdaden, spreken wij over collectief trauma.

Geen uitdoving van angst en de rol van de commissie? Ik hoop dat ik uw vraag goed begrepen heb. Ik meen dat de rol van de commissie vooral is de hoorzittingen op een zo veilig mogelijke manier te organiseren, waarbij er rekening mee wordt gehouden dat sommige mensen, misschien niet iedereen ook en niet per definitie, nog een trauma ervaren. Nog eens, dat kan een historisch trauma zijn, maar dat kan ook een trauma zijn door wat hen nu overkomt en daar kan angst bij komen.

Ik heb geschreven over de tweede en de derde generatie. Ik meen dat u doelt op de mensen van de tweede of de derde generatie die hier zijn. Ik meen dat ik daar al op geantwoord heb; het trauma blijft doorwerken, maar de impact is niet altijd zo duidelijk.

Ik blijf ook met de vraag over de follow-up en over de zorgplicht. De commissie moet het antwoord bepalen op de vraag of er een soort zorgplicht

bestaat. Een en ander is afhankelijk van de uitkomst daarvan. Als de commissie oordeelt dat we geen verantwoordelijkheid hebben, is de kous af. Als de commissie concludeert dat we wel een soort zorgplicht hebben, zodat de getuigen die hier komen, daar achteraf geen schade ondervinden, moet men een soort follow-up organiseren, of minstens de nodige beschermende maatregelen nemen om ervoor te zorgen dat mensen geen secundaire victimisatie doormaken.

Ik zie die follow-up vooral als het gewoon checken, achteraf, hoe het met iemand gaat. Dat hoeft niet echt formeel te gebeuren. Dat kan ook gebeuren door een persoon die de slachtoffers zou kunnen begeleiden.

Hoeveel tijd neemt dat in beslag? Dat is een moeilijke vraag om te beantwoorden. Dat is zeer individueel. Ik denk dat, afhankelijk van het aantal slachtoffers dat kan worden gehoord, er een richttijd kan worden bepaald. Een getuigenis van een paar uur lang is al zeer intensief. Dat hangt ook af van de vragen die worden gesteld.

Wat is er bij een hoorzitting voor het herstel nog belangrijk? Dat is geen gemakkelijke vraag. Vanuit mijn perspectief vind ik het feit dat mensen al worden gehoord zeer belangrijk. Het gaat niet alleen over gehoord worden in de hoorzitting, het is ook belangrijk dat hun verhaal in het uiteindelijke document komt. Het zou ook goed zijn dat daaraan aanbevelingen of maatregelen worden gekoppeld. Het horen op zich is een erkenning, maar het moet ook worden toegevoegd aan het verhaal van de experts.

Het hierbij betrekken van mensen in Congo, Rwanda en Burundi lijkt mij logisch. Hoe dat kan, weet ik niet. Ik ken de mogelijkheden van deze commissie niet. Er zijn verschillende manieren om mensen bij zo'n commissie te betrekken. In Sierra Leone werd in de waarheidscommissie bijvoorbeeld aan schoolkinderen gevraagd om kunstwerken te maken over wat zij als misdaden zagen, over hun belevenissen. Die kunstwerken werden dan tentoongesteld in de gebouwen van de waarheidscommissie. Dat is ook een vorm van participatie. Participatie hoeft niet altijd te betekenen dat iemand hier zijn verhaal komt doen. Men vermeldde geschreven participatie al. Men kan daarin een grote creativiteit aan de dag leggen.

Ik denk dat een participatieve benadering belangrijk is. Zolang de boodschap wordt gegeven dat men erkent dat men een mogelijk slachtoffer is en men de ruimte geeft om dat uit te drukken en het mee te nemen in het werk van de commissie, is dat een erkenning. Erkenning is de eerste stap naar herstel.

Het onderscheid in drie soorten slachtoffers is een logische indeling die algemeen wordt gehanteerd, maar psychologisch is dat onderscheid niet zo duidelijk. Het risico van zware traumatisering is veel groter bij slachtoffers die zelf dingen hebben meegemaakt, maar iemand kan daarvan één of twee generaties later nog altijd de sporen dragen. Dat kan men niet meten. Die indeling is psychologisch gezien meer fluïde. Men kan niet zomaar zeggen: u zit in categorie 1. Dat heeft een impact op herstel, maar de psychologische impact is niet zo duidelijk.

Dat hangt ook af van de veerkracht van mensen.

Tot daar mijn antwoorden.

De **voorzitter**: Bedankt voor uw zeer precieze en gedetailleerde antwoorden. Zijn er nog reacties?

Guillaume Defossé (Ecolo-Groen): Merci pour vos réponses.

J'entends les catégories de victimes. Je pense qu'on risque d'avoir des victimes qui veulent rentrer en dialogue avec nous. Elles ne veulent pas simplement être entendues et il faudra donner une souplesse par rapport à cela selon le type de personnes. Chaque groupe doit s'engager à protéger ces victimes et à ne pas les "revictimiser". Cela veut dire aussi que chacun d'entre nous s'engage à avoir beaucoup de respect pour toutes les histoires que nous allons entendre, y compris les sentiments sur ce qu'il se passe actuellement pour ces personnes. C'est extrêmement important. Ce sera nécessaire.

Sur la question des médias, vous n'avez pas parlé. Il y a les médias sociaux, oui, mais il y a aussi les médias tout court, les médias traditionnels. On risque d'avoir des gens qui vont être à la porte avec des caméras, etc. Il faudra aussi voir comment est-ce qu'on peut pratiquement protéger du coup les victimes qui viendraient témoigner anonymement – même si c'est public. Il faudra aussi qu'on parle de cela. Peut-être que la commission sur les victimes des violences sexuelles dans l'église a aussi entendu des victimes. Il faudra voir comment elle s'est organisée pratiquement. C'est une chose qui me vient comme cela.

Je pense que nous ne sommes pas un tribunal, c'est bien clair. Mais, par contre, nous avons un objectif qui est d'identifier la responsabilité de l'État et des structures intermédiaires. Ce n'est pas un rôle de tribunal mais, par contre, c'est important, et cela nécessite de pouvoir entendre les victimes et pouvoir entendre ce qu'elles ont à dire. La nuance est là mais c'est quand même important qu'on

puisse le faire. Ne pas seulement entendre les victimes mais il faut qu'après les auditions, après le travail de la commission, il y ait un résultat. S'il n'y a pas de résultat, ce sera encore pire.

Si on entend les victimes, il faut qu'on puisse se mettre d'accord sur le fait qu'on les entende et qu'on s'engage aussi à réparer, peu importe la manière dont on répare. Il y a différents types de réparation, on en a déjà parlé la semaine dernière. Il faut qu'il y ait un engagement à ce qu'il y ait un vrai résultat dans cette commission. C'est important par respect pour les victimes mais aussi par respect pour nous-mêmes, pour notre travail.

Merci encore pour votre présentation et pour les réponses à mes questions.

Nathalie Gilson (MR): Madame Michels, je vous remercie pour votre exposé.

Évidemment, je partage votre point de vue selon lequel il faut voir les choses de manière plus élargie. Je ne suis pas perturbée par le fait que vous nous présentiez une méthodologie. Mais, par ma question, je souhaite signaler qu'avec une telle méthodologie, on s'engage peut-être dans une démarche similaire à celle d'un procès. Je pense, en Sierra Leone, à la Commission Vérité et Réconciliation, mis en place très peu de temps après les faits, quasi concomitamment à la fin de la guerre civile. Nous sommes ici dans un timing bien ultérieur.

D'autant plus quand j'entends aussi mon collègue dire qu'il faut qu'on s'engage déjà sur le fait de réparer – mais pas forcément sur le type de réparation.

Par ailleurs, vous avez aussi dit, dans votre exposé, qu'il convenait de bien préparer les auditions, de bien préparer les victimes et peut-être même de leur envoyer une liste de questions avec l'invitation. Nous avons une proposition de notre président d'entendre déjà certaines associations la semaine prochaine. À vous écouter, je me demande si c'est une bonne idée de faire cela à si bref délai, sans avoir, comme vous avez l'air de le suggérer, préparé davantage les questions.

J'ai bien entendu qu'il ne faut, justement, pas mener un interrogatoire. Il faut plutôt donner un cadre précisant ce que l'on attend des témoins qui viennent déposer leur histoire. On les écouterait et on ne poserait pas de questions pour éviter la sensation d'interrogatoire.

Jusqu'où doit aller cette préparation de l'audition? Devons-nous commencer par discuter en commission de quel type de réparation nous pourrions mettre en place? Je pense que ce sera

une longue discussion.

Vous avez par ailleurs dit qu'avant de commencer la discussion sur les réparations et tout le reste, vous nous conseilleriez de compléter le rapport des experts par ce moment d'écoute des victimes. Il s'agirait simplement d'un moment où elles viennent déposer tout ce qu'elles ont à nous dire. Et nous, nous écouterions. Ce serait repris dans un rapport. Je ne sais pas si j'ai bien compris votre suggestion et je vous demande de la confirmer. Ce rapport serait annexé à celui que nous avons reçu des experts. Ensuite débiterait le débat sur les mesures réparatrices, etc. Voici un premier type de questions.

L'autre type de questions porte sur les témoins dont vous avez parlé. Effectivement, vous nous avez dit que les témoins pourraient très bien être filmés sans que l'on montre leur visage. On pourrait leur donner un pseudonyme pour les préserver d'une certaine exposition. En même temps, cela permettrait de ne pas travailler complètement à huis clos, ce qui serait, comme je l'ai bien entendu, contraire à l'esprit de transparence qui règne dans notre commission.

Du coup, je vous pose la question des victimes. Vous avez dit que la sélection des victimes était importante. Mais quels sont les critères de sélection des victimes? En effet, si l'on veut auditionner en tant que victimes les associations avec qui la commission de nos experts a eu des relations et des contacts, il me semble que certains sont aussi des porte-drapeaux d'une parole, c'est-à-dire des militants. Au contraire, on les voit déjà maintenant se montrer dans la presse. Ils ne sont pas du tout dans l'optique de cacher leur visage ou de porter un pseudonyme. On nous parle d'auditionner des victimes et, en fait, certaines de ces personnes sont peut-être à la fois des descendants de victimes, ou des porte-parole des victimes ou de cette cause de reconnaissance des victimes de la colonisation. De nouveau, votre méthodologie plus large s'applique-t-elle à ce type d'auditions de victimes? Ces dernières ont finalement plusieurs caquettes.

An Michels: Mijnheer de voorzitter, mevrouw Gilson, u had vooraf al gesproken over de selectiecriteria.

Inzake de voorbereiding en het kader dat ik heb geschetst, is het, omdat wij over revictimisatie spreken, duidelijk dat het kader vooral belangrijk is voor slachtoffers die hun eigen persoonlijke verhaal komen vertellen. Ik begrijp wat u bedoelt. Hoorzittingen van mensen die in naam van een associatie bijvoorbeeld over hun wensen rond herstel komen praten, zijn hoorzittingen waarbij het

risico van revictimisatie lager is. Wat ik heb beschreven, is vooral belangrijk voor mensen die hun eigen persoonlijke verhaal komen vertellen. Daarin kan een onderscheid worden gemaakt, met name tussen mensen die hier komen zitten als vertegenwoordiger van een organisatie of mensen die echt hun eigen verhaal komen vertellen.

Ik vind dat mijn kennis van het dossier te beperkt is, om iets over de selectiecriteria te vertellen. In het algemeen zou ik echter stellen dat het belangrijk is dat alle verschillende aspecten uit het expertenrapport en de verschillende soorten onrecht die zijn gebeurd of nog zullen gebeuren, vertegenwoordigd zijn. Ik weet dat het niet echt een antwoord op de vraag is, maar dat lijkt mij logisch.

Wie de selectie doet of hoe de selectie moet gebeuren, blijkt inderdaad een moeilijke oefening te zijn. Ik kan mij dat voorstellen. Indien men een compleet beeld of een goede toevoeging wil krijgen, moet men proberen de verschillende ervaringen weer te geven, door mensen met verschillende soorten ervaringen hier uit te nodigen. Ik wens jullie in elk geval veel succes.

De voorzitter: Mevrouw Michels, ik dank u.

Vanaf volgende week horen wij een aantal organisaties en individuen van de diaspora. Dat worden luistersessies. Ik zal dat uiteraard ook zo doorgeven aan de betrokken organisaties. Mochten sprekers nog extra modaliteiten willen bespreken met de commissie, kunnen wij daar uiteraard voor openstaan in lijn met de aanbevelingen die u hier hebt verduidelijkt ten aanzien van de commissie.

Het is ook gebruikelijk dat, indien mensen die gehoord worden in hoorzittingen, zouden willen aangeven hun getuigenis in een gesloten zitting te willen geven, wij op dat verzoek best kunnen ingaan, met alle flexibiliteit vandien. Wij zullen echter zien welke organisaties vanaf volgende week uiteindelijk zullen worden gehoord in de commissie. Het betreft een eerste selectie.

Uiteraard gaan we nog een aantal zaken moeten doen. We gaan nog veel mensen hier uitnodigen, maar sta mij toe u van harte te bedanken voor een aantal richtlijnen die u hebt meegegeven. Het is een eerste stap geweest in de erkenning van het leed dat slachtoffers aangedaan is om u hier vandaag te horen. Ik wil u dus danken.

*De hoorzitting eindigt om 16.10 uur.
L'audition se termine à 16 h 10.*